

УДК 378.1

Височан Л. М.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В СІЛЬСЬКІЙ МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ

У статті розкривається питання підготовки майбутніх учителів до роботи в сільській малокомплектній школі. Визначено поняття малокомплектної початкової школи, проаналізовані зовнішні та внутрішні умови малокомплектних шкіл. Зазначено, що вихідними умовами ефективності навчально-виховного процесу в малокомплектній школі є оптимальне поєднання класів у комплект і правильне складання розкладу занять. Найвиразнішими ознаками функціонування сільських шкіл визначено малу кількість учнів, значні відмінності в наповненості класів або відсутність дітей одного віку тощо. Саме це зумовлює головну особливість організації навчальної та позаурочної діяльності. Автором статті проаналізовані умови, якими визначаються особливості виховного процесу в малокомплектній школі. Серед них названі такі, як віддаленість від великих міст, відсутність інших осередків культури в населеному пункті, нестабільність комунікації (телебачення, пошти) тощо.

Ключові слова: сільська початкова школа, малокомплектна школа, навчально-виховний процес, підготовка учителів, поєднання класів.

Малокомплектна початкова школа – школа без паралельних класів, з малим контингентом учнів. Цей тип школи наявний зазвичай у сільській місцевості. Найчастіше вона є початковою. Однак в основних і середніх школах теж можуть бути класи-комплекти. У таких класах один учитель в одному приміщенні одночасно веде заняття із двома або трьома різними класами. Зовнішні (організаційні) умови малокомплектних шкіл такі: раціональне поєднання класів у комплекти, правильна побудова розкладу занять, забезпечення належної матеріально-технічної бази (технічні засоби навчання, роздавальний дидактичний матеріал і наочні посібники), вимогливість і відповідальність учителя, тісний контакт його з батьками. Внутрішні (психолого-дидактичні) умови такі: визначення оптимальної структури й змісту уроку (особливо самостійної роботи) відповідно до рівня розвитку учнів і мети засвоєння ними знань у кожному класі; формування в школярів загальнонавчальних умінь і навичок; вибір оптимального поєднання методів і прийомів навчання; раціональне використання наочності й слова на різних етапах вивчення теми; технологічно вміле керівництво різновіковим колективом тощо. Вихідними умовами ефективності навчально-виховного процесу в малокомплектній школі є оптимальне поєднання класів у комплект і правильне складання розкладу занять. Вирішення цих питань зумовлюється обставинами, за яких діє кожна конкретна школа, зокрема: 1) кількістю класів; 2) кількістю учнів у кожному класі; 3) загальним рівнем їхньої підготовленості, складністю розв'язуваних на даному етапі навчання завдань; 4) досвідом учителів; 5) навантаженням, яке мав кожний класовод у попередні роки; 6) розмірами класних кімнат. Через це на перший план висувається завдання – зберегти сільську школу як головний чинник існування села. Передусім треба підняти рейтинг сільського учня, престиж учителя. Через малу наповненість класів потрібні інші підходи до організації навчально-виховного процесу, до вирішення педагогічних проблем: індивідуальний підхід, інтегрований зміст, умови для різнорівневої диференціації. Завдання сільської школи – зблизити дітей із перших років навчання в школі із природним середовищем, ефективно використати його для фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку; допомогти дітям побачити навколишню дійсність у всій повноті, навчити правильно сприймати явища і предмети; зробити їх дослідниками, захисниками, друзями природи. Сучасна сільська малокомплектна школа має унікальні можливості для відродження національних традицій виховання, організації виховного процесу на основі народної педагогіки, що відповідає одній із головних умов побудови національної школи. Важливою передумовою якісної освіти на селі є вдосконалення навчально-виховного процесу. Найскладнішими з педагогічного погляду є малокомплектні школи, які дуже різняться за наповненістю класів, навчальними площами та навчально-дослідними ділянками. Поширеною є початкова школа з кількістю учнів від 12 до 40. Отже, нечисленність учнівського і педагогічного колективів є найвиразнішою ознакою функціонування сільських шкіл. Мала кількість учнів, значні відмінності в наповненості класів або відсутність дітей одного віку зумовлюють головну особливість організації навчальної та позаурочної діяльності, постійну роботу вчителя з різновіковим і нечисленим складом учнівського колективу. Це явище має й позитивні сторони, оскільки створюються передумови для індивідуалізації навчальної та виховної роботи, диференціації трудових і громадських доручень, взаємовпливу дітей. Сільські школи працюють у специфічних умовах. Вони мають самобутні традиції, особливий характер навчальної і трудової діяльності. Є тут свої труднощі, однак наявні й переваги. В умовах села школа стає головним осередком культури, духовності. Водночас низька наповненість класів, якщо в цих класах є різновікові групи, створює певні умови для розвитку дитини. Вчителю треба так організувати процес навчання, щоб кожен учень був включений у навчальний процес, умів самостійно працювати, комфортно себе почував. Через малу наповненість класів можливості для здійснення особистісно зорієнтованого навчання, для індивідуалізації навчальної діяльності в сільській школі значно вищі, ніж у міській. Тут більшою мірою можливі підтримка здібних учнів і

надання їм змоги виходити за межі програми улюбленого предмета, працювати у власному темпі. Особливості виховного процесу в малокомплектній школі визначаються такими умовами:

- віддаленістю від великих міст;
- сформованими відносинами між людьми;
- відсутністю інших осередків культури в населеному пункті;
- нестабільністю комунікації (телебачення, пошти).

На якість виховної роботи впливає мала чисельність населення, вчителів, учнів. Відсутні должності організатора позакласної роботи, керівника гуртків. Тому, як наслідок, школа стає центром виховної роботи з дітьми і дорослим населенням, а вчитель – її організатором і провідником. Динаміка розвитку мережі малокомплектних шкіл нерівномірна. В одних регіонах їх чисельність зменшується, в інших, навпаки, зростає. Крім вже названих причин – зменшення народжуваності та значної міграції, на цей процес впливає зміна структури виробництва. Поки є школа, живе селище, діє рудник, експлуатується магістраль. У малокомплектних школі є певні переваги. Головне – невелике число учнів у школі, мала наповнюваність класів. Якщо правильно використовувати цю перевагу, то вчитель матиме чудову нагоду організувати особистісно орієнтований навчально-виховний процес, дійти до кожного учня. Малокомплектна школа – це невеликий різновікових колектив, де створюються поліпшені можливості для виховання старшими молодших. Школа із 20–30 учнями нагадує велику родину. Стосунки між педагогами й учнями тут ближче і тепліше, ніж у великих колективах. Тому виключаються можливості для великого хуліганства, інших правопорушень, характерних для великих шкіл. Кожного тут знають, кожного люблять, всі один одному вірять і допомагають. Малокомплектна школа стикається з безліччю специфічних труднощів, зумовлених саме невеликою кількістю учнів. Тут не можна на повну силу задіяти закономірності взаємонавчання. Значну частину знань діти отримують один від одного, водночас краще розуміють матеріал, швидше схоплюють, без праці засвоюють. У класах обов'язково повинні бути сильні, здібні учні. А якщо клас маленький, їх може і не виявитися. Тоді і вчитися не в кого. Учитель, яким би майстром він не був, не здатний заповнити цю прогалину. Диференціювати учнів за класами, за здібностями в такій школі теж не можна. У малокомплектних школах працюють один або два вчителі. Посади бібліотекаря, завгоспа, завідувача не передбачені. Їхні функції виконують вчителі. Учитель малокомплектної школи – не вузькопрофільний фахівець, а майстер на всі руки: його обов'язки простягаються від глибокої професійної діагностики до ремонту приміщення. Школа – часто єдиний осередок культури в селищі. Вона відкрита завжди і для всіх. Малокомплектні школи відрізняються великою різноманітністю: є серед них крихітні – на 2–3 учні; є і побільше – на 40–50 дітей; є і такі, де відсутні один або два класи. У більшості шкіл слабка матеріальна база. Тому й умови їхньої діяльності специфічні. Педагогічні закономірності набувають неповторного, конкретного характеру. У зв'язку із цим загальні педагогічні положення, методичні рекомендації потребують творчого переосмислення. Ці обставини, а також віддаленість малокомплектних шкіл від методичних центрів, ставлять вчителів в умови постійного педагогічного пошуку. Основний структурний компонент початкової малокомплектної школи – клас-комплект. Це клас, керований одним педагогом-класоводом. Комплект може складатися із двох, трьох або навіть чотирьох класів. Можливі схеми з'єднання класів у комплекти: 1-й і 2-й; 1-й і 3-й; 2-й і 3-й; 1-й, 2-й і 3-й; 3-й і 4-й; 1-й, 2-й, 3-й і 4-й. Складність роботи вчителя-класовода зумовлюється тим, що йому щодня доводиться готувати до 8–12 уроків, розподіляти увагу між двома-трьома класами. Ускладнює роботу нерівномірна наповнюваність класів. Це призводить до щорічної зміни планів навчально-виховної роботи. Їх не можна використовувати двічі. Але є і плюс – не зв'язаний роботою в паралельних класах і жорсткими термінами вчитель початкової малокомплектної школи є вільним у виборі темпу навчання. На першому плані – якість навчання і виховання. Якщо він бачить, що дітям важко, то знижує темп, досягаючи міцності засвоєння. Заощадити час можна під час виконання легких завдань. Тут немає другорічників. Якщо учень навіть не дуже добре засвоїв програмний матеріал, то його все одно переводять у наступний клас. Прогалини в знаннях він ліквідує, коли цей же матеріал будуть проходити учні молодшого класу. Багаторазове повторення, яке забезпечує малокомплектна школа, – важливий спосіб зміцнення знань. Ефективність роботи початкової малокомплектної школи визначається загальними і приватними умовами. Перші вказують на принципові можливості досягнення високих результатів навчально-виховного процесу, а другі пов'язані з конкретною організацією і проведенням уроків, з позакласною та виховною роботою.

Спільні умови такі:

- матеріальні (приміщення, меблі, наявність пришкольного ділянки, технічні засоби навчання, навчальні посібники, підручники тощо);
- економічні (наприклад, наявність грошових коштів для оплати енергоносіїв тощо);
- санітарно-гігієнічні (відповідність навчальних та інших приміщень певним вимогам: освітлення, температура, розмір меблів тощо);
- екологічні (насамперед місцерозташування школи);
- віддаленість школи (можливості прийому телепрограм, підвищення кваліфікації вчителів, методичної та інспекторської допомоги тощо).

Названі умови мало залежать від учителів. Але вони фактично задають ті принципові можливості, які визначають рівень роботи школи, якість навчання і виховання. Під час поєднання класів у комплекти вихо-

дять із того, скільки: 1) класів; 2) у кожному з них учнів; 3) вчителів у школі. Якщо в школі один вчитель, варіантів немає: він об'єднує всі класи в один комплект. Якщо два-три вчителі, то вони можуть створювати комплекти, керуючись такими міркуваннями: а) рівне число учнів; б) особисті схильності; в) педагогічна доцільність. Враховуються також: складність програми в кожному класі; рівень підготовленості учнів; досвід і кваліфікація педагога; наступність у роботі (зберегти її або, навпаки, не брати до уваги); навантаження, яке мав класовод у попередньому році; розмір класної кімнати й ін. У будь-яких комбінаціях класів є свої плюси і мінуси. Наприклад, якщо в один комплект об'єднані 1-й і 3-й класи, то в першому півріччі вчитель змушений більше уваги приділяти 1-му класу. І лише тоді, коли першокласники "зачитають", він приділяє більше уваги 3-му класу. Такий комплект кращий: на кожному уроці майже половину часу третьокласники зможуть працювати самостійно – адже вони вже достатньо оволоділи загальнонавчальними і спеціальними вміннями.

Під час складання розкладу навчальних занять здебільшого застосовуються два підходи:

– перший полягає в поєднанні уроків за одним предметом, тобто проводяться однопредметні уроки. Наприклад, учитель планує перший урок математики в 1 і 3 класах, другий урок – російську мову – у 1 і 3 класах;

– другий підхід передбачає поєднання різних предметів на одному уроці (різнопредметні уроки). Наприклад, перший урок – математика (1 кл.) і російська мова (3 кл.), другий урок – російська мова (1 кл.) і математика (3 кл.).

Які предмети доцільно поєднувати в розкладі – однакові або різні? Якщо об'єднати однакові, то вчителю легше планувати урок, переключати увагу учнів з одного виду занять на інший. За такого поєднання можна іноді проводити уроки на ту саму тему, зокрема, уроки читання, фізкультури, природознавства, праці, музики (співу). Уроки читання найчастіше об'єднують з уроками мови. Проводити одночасно заняття з математики та мови у двох класах дуже складно. Тільки в одному класі треба проводити уроки математики, мови, природознавства. Для всього комплексу доцільно планувати уроки фізкультури, музики (співу), праці, а також екскурсії, роботу на пришкольній ділянці. Вибір варіанта залежить від індивідуальних схильностей учителя. Для молодших школярів, в яких ще немає міцно сформованої системи мислення, не має принципового значення, які навчальні предмети будуть поєднуватися на уроці. Успіх уроку в малокомплектній школі залежить від поєднання пояснення вчителя і самостійної роботи. Пояснення має бути коротким завдяки меншій кількості пояснювальних прикладів і додаткових міркувань. Воно повинно розкривати головне, основне положення, від якого залежить характеристика всього матеріалу. Учитель зосереджує увагу на тому, щоб учні зрозуміли систему нового навчального матеріалу. Після пояснення він дає коротку інструкцію про те, як потрібно виконувати самостійну роботу. Перевіряє готовність школярів до роботи, потім переходить до праці з іншим класом. Тут він також проводить пояснення, зосереджує увагу на головних аспектах і системі нового матеріалу, дає самостійну роботу. Так, змінюючи види робіт, контролюючи процес виконання самостійних робіт, учитель веде уроки. Перевага комплексу 1–2 класів – можливість проводити загальні однотемні уроки. Водночас краще здійснюється спадкоємність навчання, задовольняється потреба учнів приблизно одного віку в спілкуванні. Але є і недоліки. Один із найбільш очевидних – мимовільне завищення вимог у 1-му класі та зниження їх у 2-му. Учні обох класів опановують ту саму програму на однаковому рівні. Розклад уроків залежить від того, які класи-комплекти утворені. У суміжних класах (1–2, 2–3, 3–4) доцільно поєднувати однакові предмети. У комплектах 1–3, 2–4, 1–4 можливі й інші поєднання. Тут однакових предметів мало, оскільки навчальні плани цих класів істотно відрізняються. Під час складання розкладу керуються встановленими вимогами, які в даному разі не мають жодних винятків. Враховуються насамперед річна, тижнева і добова динаміка працездатності дітей. Послідовність уроків протягом тижня і дня зумовлюється фізіологічними особливостями молодших школярів. Найбільш продуктивні дні – вівторок і середа, а уроки – другий і третій. У ці дні та години в розкладі повинні стояти найважчі предмети. Протягом тижня з допомогою уроків, які потребують менших зусиль від учнів, – малювання, музики (співу), фізкультури, праці – вчитель може керувати динамікою працездатності, щоб не допускати перевтоми. Під час організації навчально-виховного процесу варто пам'ятати, що особливої уваги потребують першокласники. Ще в 60-і рр. запропонований проект роботи з ними в першому півріччі в режимі скорочених уроків (В. Стрезикозин). Рекомендований такий розпорядок. Перші два уроки по 30 хв. проводяться для першокласників окремо. Наступні два уроки по 40 хв. – разом з іншими класами. Останні, якщо в них є необхідність, тривають по 35 хв. Із другого півріччя, коли першокласники починають працювати самостійно, можна зменшити час занять із ними і звернути більше уваги на інший клас. Навіть найдосконаліший розклад потребує корекції протягом року. За цей час відбуваються зміни, які обов'язково повинні бути враховані. Урок у школі з малою наповнюваністю учнів проводиться за єдиним планом, складеним для всіх класів комплекту. Тому для структури уроку (на відміну від структури в умовах роботи з одним класом) характерні не назви етапів, а переходи: "з учителем – самостійно", "самостійно – з учителем", і спільні завдання для обох класів (див. додаток Н). Кількість переходів та їхній зміст визначаються: 1) завданнями вивчення теми в кожному класі; 2) кількістю класів у комплекті; 3) змістом предметів, поєднаних на уроці; 4) рівнем сформованості в учнів прийомів самостійної роботи. Майже на всіх уроках у кожному класі комплекту здійснюються пояснення нового матеріалу, закріплення, повторення, узагальнення знань. Для підвищення

ефективності уроку в малокомплектній школі важливо правильно визначити, який етап у кожному класі провадитиметься під керівництвом учителя, а на якому діти працюватимуть самостійно. Для роботи з учителем можна рекомендувати: коротку фронтальну чи вибірково перевірку рівня якості знань учнів; деякі підготовчі вправи (наприклад, фонетичні), пояснення нового матеріалу на основі попередньої самостійної роботи (або навчальної бесіди чи розповіді вчителя); евристичні бесіди; дидактичні ігри; первинне закріплення з перевіркою ступеня усвідомленості вивчаного матеріалу, показ раціональних прийомів застосування набутих знань під час виконання різноманітних вправ; тематичне й міжтематичне узагальнення матеріалу. Для самостійної роботи учнів доступні й ефективні такі види занять: підготовчі вправи до вивчення нового матеріалу (повторення за підручником, робота з картками, таблицями тощо); самостійне засвоєння нового матеріалу, аналогічного вивченому, за детальною інструкцією; вправи на закріплення з метою засвоєння способів дії з опорою на алгоритмічні таблиці й пам'ятки; різноманітні тренувальні вправи з різних джерел. Основна функція вчителя в умовах одночасної роботи із двома-трьома класами – пояснення нового матеріалу. Засвоєння нових понять – процес складний і поступовий, який залежить від психологічних закономірностей розвитку дітей, їхньої здатності аналізувати й узагальнювати. Щоб у дітей сформувалося нове поняття, треба розглянути ознаки, особливості низки предметів одного типу, зосередивши увагу учнів на основних, потім розкрити зв'язки і співвідношення нового поняття з іншими, підвести дітей до висновків, дати доступне визначення нового поняття. У класах-комплектах можливі різні форми організації засвоєння нових знань:

- учитель пояснює, розповідає, показує, а учні стежать за його міркуваннями;
- діти набувають знань у процесі пошукової діяльності, евристичної бесіди, спостереження, аналізу й порівняння низки фактів під керівництвом учителя;
- діти оволодівають новими способами дії за зразком та аналогією;
- діти опановують нові знання самостійно за програмованими завданнями чи алгоритмічними приписами, під час роботи за підручником, таблицею, дидактичним матеріалом. У роботі під керівництвом учителя провідними є словесні методи – різні бесіди, розповідь, пояснення, що цілком природно, адже в умовах обмеженого спілкування з учителем дуже важливо організувати таку діяльність, коли діти чують зв'язне, логічне пояснення, емоційну розповідь або самі міркують уголос. Найефективнішим під час опрацювання нового матеріалу в умовах школи з малою наповнюваністю учнів є поєднання методів пояснення і бесіди. У процесі бесіди вчитель, спираючись на наявні в учнів знання, підводить їх до сприймання нового матеріалу, пояснює його, показує прийоми застосування теоретичних знань у практичних діях. Пояснення нового матеріалу в класі-комплекті бажано завершувати його первинним закріпленням, що забезпечує осмисленість і повноту сприймання, а отже, успішне виконання подальшої самостійної роботи. І ще одна істотна деталь: до початку виконання самостійних вправ школярі мають коротко повторити теоретичні відомості, правила, необхідні для цієї роботи. Як відомо, урок у першому класі із 6-тиричними учнями триває 35 хв. 3–4 хв. відводяться на активну фізкультхвилинку. Отже, реально лишається 30 хв. навчального часу, тому не варто дрібнити урок. Найдоцільніше передбачати 5–6 етапів, щоб домогтися певної цілісності уроку й не порушувати увагу дітей. Складніше планувати уроки математики для комплекту, коли в обох його класах треба розв'язувати задачі. Молодші школярі часто не вміють записати умову задачі, повільно включаються в роботу, а тому не завжди встигають розв'язати її у відведений час, або, не вміючи проаналізувати умову задачі, неправильно виконують дії. Тому перш ніж визначити структуру такого уроку, треба ретельно продумати, як підготувати учнів до самостійного розв'язування задач. Аналіз особливостей планування уроку для комплекту із двох класів, один з яких – 1-й, свідчить про те, що оптимальною кількістю переходів "з учителем – самостійно" для нього можна вважати 5–6. Проте в другому півріччі, коли рівень самостійності першокласників зростає, кількість таких переходів можна зменшити до 4–5. На уроці більше часу варто приділяти заняттям із першокласниками, хоч іноді, залежно від складності матеріалу, можна поступитися цим принципом на користь 2-го чи 3-го класу. У комплекті із 4 класом більше уваги варто приділяти учням 4-го класу. Визначаючи зміст етапів уроку, вчитель записує не тільки види роботи, а й запитання для бесіди, пербіг розв'язування задач, приклади, вказує спосіб перевірки виконаної роботи тощо. На однопредметних уроках (наприклад, математика – математика, природознавство – природознавство, українська мова – українська мова) вчителі іноді проводять один етап уроку спільно для всіх класів комплекту. Спільні етапи уроків можуть бути присвячені на уроках мови роботі за картиною чи кадрами кінофільму, коментуванню, творчим завданням, різним видам граматичного розбору; на уроках математики – усній лічбі, складанню задач за однаковими даними, розв'язуванню задач на кмітливість; на уроках природознавства – роботі із щоденниками спостережень за природою і працею, перегляду відеоуроків, кадрів презентацій. Аналогічний конспект уроку складає вчитель під час роботи із 3-ма класами. Кожний клас із першої хвилини починає працювати. Один – з учителем, два – самостійно. Завдання посилені, але не спрощені (на повторення, перевірку домашньої роботи за аналогією або творчі, для підготовки сприймання нового). З одним класом учитель працює інтенсивно: повторення, пояснення нового, часткове закріплення, спроба застосування нових знань в інших умовах. Наприкінці пояснює наступну самостійну роботу. Тоді учитель "переходить" до класу, де вже частково відбулася самостійне ознайомлення з новим матеріалом. Тут обов'язкові перевірки головного завдання, актуалізація опорних знань (спільне завдання – за темою), розпочинається закріплення, вироблення вмінь. На завершення – самостійна робота й завдання додому за темою уроку. Учитель починає працювати із 3 кла-

сом, де закріплюється попередній матеріал. Перевірка завдання, усні вправи, застосування набутих знань у нових умовах. Обов'язково підсумовується урок: протягом 3–5 хв. діти узагальнюють, систематизують вивчене, а класовод акцентує увагу на головному.

У початковій школі переважають різноманітні методи навчання, як-от: наочний, практичний, словесний, репродуктивний, і за будь-якого з них важливо зацікавити учнів значущістю знань, що опановуються, розкрити перспективу пізнавальної діяльності. Тому доцільно розпочинати урок з усіма класами дидактичною грою. Щоб унаочнити сприймання, варто застосувати аудіовізуальні посібники. Кожний клас завдяки цьому діставатиме посилені конкретні завдання. Зрозуміло, що єдиної і постійної структури уроку бути не може – вона залежить від його змісту, дидактичної, виховної і пізнавальної мети. Однотемність занять досить ефективна в класах-комплектах. Хоча такі уроки можливі лише за глибокого знання класоводом підручників і програм, не варто їх уникати, треба цілеспрямовано заздалегідь планувати однотемні уроки). Заслужують на увагу однотемні уроки, які дають змогу заощадити час, приділити більше уваги виучуваному, більше встигнути на уроці, їх варто проводити майже з усіх предметів. Особливо доцільно це робити на уроках українського й російського читань, мов, природознавства, трудового навчання, малювання, позакласного читання. Учні працюють над однією темою, що допомагає їм глибше розкрити її зміст. За найменшої можливості на уроці варто здійснювати предметні зв'язки, учити дітей виконувати найпростіші логічні операції. За такої їх організації вчителю легше планувати роботу, переключати свою увагу з одного класу на інший. До того ж учні теж менше відволікаються. Спільні етапи таких уроків дають можливість класоводу раціонально використовувати час і наочні посібники, технічні засоби, подовжити спілкування з учнями кожного класу окремо. Це позитивно впливає на загальний розвиток дітей, їхнє усне мовлення, якість знань. За тривалістю робота з учнями класу-комплекту на однотемних заняттях різна. Вона залежить від навчального предмета, змісту уроку, його дидактичної і виховної мети.

Щоб правильно визначити теми для однотемних занять, треба чітко уявляти перспективу засвоєння певного матеріалу, а для цього варто зіставити вимоги програм за класами, особливо із читання, природознавства, малювання, праці. На однотемних уроках математики є можливість проводити деякі спільні етапи. Наприклад, усна лічба, знаходження невідомих компонентів, складання задач за малюнками (з подальшим самостійним розв'язуванням) тощо. Звичайно, найбільше можливостей для проведення однотемних уроків дають уроки читання. Як однотемні доцільно проводити й деякі уроки з позакласного читання. Найчастіше це уроки-узагальнення наприкінці семестрів. Великі можливості для однотемних уроків дає робота з розвитку зв'язного мовлення: написання переказів, творів, описів тощо. Однотемні уроки стимулюють активність учнів і водночас значно зміцнюють цікавість дітей до навчання. Якщо в бесіді беруть участь не 5, а 10–12 учнів, то, ясна річ, учитель має більше можливостей цікавіше поставити запитання, використати наочність, краще стимулювати розвиток мовлення та мислення дітей. Крім того, на цих уроках старші учні відчують більшу відповідальність за свої слова, бо їх слухають малюки, а менші – дістають багатшу інформацію. Свою специфіку має проведення в малокомплектній школі уроків із предмета "Ознайомлення з навколишнім світом". Цей урок найкраще ставити в розкладі першим або останнім і проводити окремо тільки для одного класу. Тоді створюються умови для повноцінної реалізації програми предмета, забезпечується чуттєва основа його засвоєння в процесі цілеспрямованих спостережень, екскурсій, участі в ігровій та елементарній пошуковій роботі. Якщо цей варіант не можна забезпечити й уроки проводяться в складі комплекту, бажано організувати їх як однотемні. Інтегрований характер змісту предмета "Ознайомлення з навколишнім світом" дає змогу поєднувати його вивчення з вивченням природознавства, з читанням і розвитком мовлення, трудовим навчанням. Розклад у цьому разі має бути гнучким, динамічним. Учителеві варто враховувати не тільки спорідненість теми й мети, а й спосіб методичної організації, адже значна частина навчального матеріалу з курсу передбачає його практичне засвоєння. В умовах одночасної роботи із двома чи трьома класами яскраві, динамічні зображення завжди привертають увагу дітей не одного класу, а всього комплекту. Отже, до однотемних занять варто підходити вдумливо, обережно, щоб уникнути штучного поєднання тем або спрощення змісту бесід, передбачених для одночасної роботи з кількома класами. Якщо об'єднати однакові, то вчителю легше планувати урок, переключати увагу учнів з одного виду занять на інший. За такого поєднання можна іноді проводити уроки на одну тему, зокрема, уроки читання, фізкультури, природознавства, праці, музики (співу). Уроки читання найчастіше об'єднують з уроками мови. Проводити одночасно заняття з математики та мови у двох класах дуже складно. Тільки в одному класі варто проводити уроки математики, мови, природознавства. Для всього комплекту доцільно планувати уроки фізкультури, музики (співу), праці, а також екскурсій, роботу на пришкольній ділянці.

Виховання дружного дитячого колективу – довготривала систематична робота із групою і кожним учнем зокрема. Щоб привчити дітей жити і працювати в колективі, вчитель допомагає їм засвоїти певні правила і норми поведінки, соціальний зміст яких полягає в розвитку співробітництва, взаємодопомоги, відповідальності. Виходячи з того, що дитячий колектив – це модель суспільства майбутнього, педагог прагне виховувати активну життєву позицію учнів, озброїти їх позитивним соціальним досвідом, навчає оцінювати свою поведінку з погляду колективу, а також розуміти залежність особистих успіхів від успіхів колективу, колективного життя – від дій кожного. Різновіковий склад учнів передбачає і своєрідні вимоги до організації дитячого колективу. Його малочисельність створює сприятливі умови для органі-

зації і проведення виховної роботи. Вчитель має змогу краще вивчити учня, знайти індивідуальний підхід до кожного, бачить його стосунки з дітьми різного віку. Водночас різновіковий склад учнів потребує диференційованої виховної роботи з учнями різних класів та спільної – з усіма класами разом. Отже, щорічно вчитель у такій школі планує виховну роботу одночасно із двома, трьома і чотирма класами (залежно від кількості комплектів). Основним для згуртування такого комплексу буде організація колективної діяльності, вияв і виховання активу та роботи з ним, постановка перед учнями захоплюючих і суспільно значущих перспектив, примноження і створення добрих традицій. Розвиток такого колективу в системі діяльності малокомплектної початкової сільської школи залежить від складу учнів, рівня розвитку одновікової та різновікової груп. Їхніх вихованості, активності і дисциплінованості. Особливо важливою є шефська робота учнів 2–3 класів за організаційної допомоги вчителя. У різновіковому дитячому колективі відбувається зміна учнів, знання і досвід старших передаються молодшим: шефська робота і виховання тут стають єдиною діяльністю. Колектив молодших школярів розвивається і гуртується в повсякденній спільній діяльності, де кожен школяр прагне досягти загального успіху, рівнятися на передових, підтримувати тих, хто не встигає. З опорою на вікові та психологічні особливості молодших школярів класовод планує виховну роботу з різновіковою й одновіковими групами. Необхідність одночасно виховувати різновіковий колектив молодших учнів потребує від учителя особливої організації виховного процесу, різних прийомів роботи, допомоги старших школярів. Виховну роботу треба проводити систематично й цілеспрямовано, враховуючи не тільки вікові можливості, а й індивідуальні особливості дітей, умови їхнього життя в сім'ї. Щоб досягти у виховній роботі бажаних результатів, дуже важливо добре налагодити зв'язок із батьками, зробити їх не тільки співниками, а й активними помічниками. Без цього процес виховання ніколи не буде повноцінним.

Висновки. Отже, проведення однотемних уроків у класах-комплектах є одним з ефективних засобів раціональної організації занять. Водночас до таких занять варто підходити вдумливо, щоб не було спрощення змісту бесід, передбачених для одночасної роботи з кількома класами, щоб був збережений рівень програмних вимог до вивчення теми в кожному класі. Дослідження показали, що підвищенню ефективності уроку в малокомплектній школі сприяє залучення до навчально-виховного процесу учнів-помічників, які виконують роль асистента. Такі асистенти можуть перевірити готовність класу до уроку, разом із вчителем готувати певний етап уроку. Коли діти працюють групами, цей учень допомагає іншим виконати завдання. Таким дітям можна доручити демонстрацію діафільму, слайдів. Все це має характер ділової гри, яка цікавить дітей, виховує відповідальність, а також є мотивацією до навчання, тому що асистентами можуть бути сильніші учні.

Використана література:

1. Тевлін Б. Сільська малокомплектна школа : реалії та перспективи / Б. Тевлін // Управління освітою. – 2004. – № 24. – С. 4–5.
2. Титаренко Л. Особливості позакласної роботи в класах-комплектах / Л. Титаренко // Початкова школа. – 1993. – № 9. – С. 37–40.
3. Тришневська Г. Організація діяльності учнів різновікових груп / Г. Тришневська // Початкова школа. – 1995. – № 8. – С. 12–13.
4. Черненко Л. Проблеми малокомплектної школи – у центрі уваги науковців / Л. Черненко // Початкова школа. – 2002. – № 8. – С. 44–45.

References:

1. Tevlin B. (2004) Silska malokomplektna shkola: realii ta perspektyvy [Rural small school: realities and perspectives]. Upravlinnia osvitoiu, № 24, pp. 4–5.
2. Tytarenko L. I. (1993) Osoblyvosti pozaklasnoi roboty v klasakh-komplektakh [Features of extracurricular work in classrooms]. Pochatkova shkola, № 9, pp. 37–40.
3. Tryshnievska H. V. (1995) Orhanizatsiia diialnosti uchniv riznovikovykh hrup [Organization of activity of students of different age groups]. Pochatkova shkola, № 8, pp. 12–13.
4. Chernenko L. (2002) Problemy malokomplektnoi shkoly – vtsentriuvahy naukovtsiv [Problems of a small school are at the center of attention of scholars]. Pochatkova shkola, № 8, pp. 44–45.

Височан Л. Н. Подготовка будущих учителей к работе в сельской малокомплектной школе

В статье раскрывается вопрос подготовки будущих учителей к работе в сельской малокомплектной школе. Определено понятие малокомплектной начальной школы, проанализированы внешние и внутренние условия малокомплектных школ. Отмечено, что исходными условиями эффективности учебно-воспитательного процесса в малокомплектной школе является оптимальное сочетание классов в комплекте и правильное составление расписания занятий. Отличительными признаками функционирования сельских школ являются малое количество учеников, значительные различия в наполненности классов или отсутствие детей одного возраста и тому подобное. Именно это обуславливает главную особенность организации учебной и внеурочной деятельности. Автором статьи проанализированы условия, которыми определяются особенности воспитательного процесса в малокомплектной школе. Среди них названы такие, как: удаленность от крупных городов, отсутствие других очагов культуры в населенном пункте, нестабильность коммуникации (телевидение, почта) и др.

Ключевые слова: сельская начальная школа, малокомплектная школа, учебно-воспитательный процесс, подготовка учителей, сочетание классов.

Vysochan L. M. Training of future teachers for work in village ungraded school

The article covers the issue of training of future teachers for work in village ungraded school. It defines the notion of ungraded primary school and analyses the external and internal conditions of ungraded schools. It is noted that initial conditions for effectiveness of the educational process in an ungraded school are a good combination of classes in a set and a correct class schedule. Distinctive features of the functioning of village schools are a small number of pupils, significant differences in the fullness of classes or the lack of children of the same age, etc. It determines the main feature of organization of classes and extracurricular activities. The author of the article analyses the conditions that determine the features of educational process in an ungraded school. They are represented by the isolated location from big cities, the lack of other cultural oases in a settlement, the instability of communication (TV broadcast, mail) etc.

Key words: village elementary school, ungraded school, educational process, teachers training, combination of classes.

УДК 811.161.2'42

Вихор В. Г.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЖІНОЧИХ ПОРТРЕТІВ У ЗБІРЦІ "В СЯЙВІ МРІЙ" МИКОЛИ ВОРОНОГО

У статті розглядається творчість М. Вороного, зокрема когнітивний підхід до вивчення творів збірки "В сяйві мрій". У дослідженні проведено детальний аналіз засобів вербалізації жіночих персонажів, розглянуто їх як частину загального мовного образу жінки в поезії М. Вороного. Основні типологічні особливості фемінних образів було розглянуто у зв'язку з лексичними засобами їхньої експлікації, а також визначено кореляційні відношення між відображенням портретних характеристик у світосприйнятті носія відповідної ментальності. Окремо проаналізовано мовне вираження лексичного та семантичного наповнення фізичної, психологічної, статусної характеристики жінок, а також значення вербалізації мовлення для типологізації образів. Проведено аналіз впливу мовних засобів творення образу та визначення статусу героїв у палітрі персонажів поетичних текстів М. Вороного. Розглянуто відбиття визначальних рис ідентичності автора на створенні мовного характеру та змалюванні зовнішніх та внутрішніх ознак жіночих персонажів.

Ключові слова: мовний портрет, лінгвістичний образ, художньо-смісловне наповнення, жіночий персонаж, авторські характеристики, Микола Вороний.

У контексті сучасних соціокультурних досліджень особливо виокремлюється загострення екзистенціальної проблематики. Відтоді, на думку Л. Лисиченко, "питання антропометричної лінгвістики знову повернулись у коло актуальних, що виявляється в посиленні уваги до поняття картини світу" [7, с. 95]. Першочерговими постають питання сутності й призначення життя людини, її цінностей, емоцій, переживань. У розрізі художніх творів такі явища пов'язані зі створенням вербальних образів людини. Вони стають втіленням ментальних особливостей народу та відображенням системи традицій, цінностей, поглядів, які формувались упродовж певного історичного періоду. У такому сенсі дослідження лінгвістичних засобів створення фемінного образу в поетичних текстах збірки "В сяйві мрій" Миколи Вороного набуває особливого значення. Адже створення мовних схем зображення образу жінки в його творах водночас слугує засобом інклюзії індивідуальних авторських контекстів у вербальні конструкції створення образу людини і розкриває жінку як суб'єкта у творенні дійсності з її духовними, культурними і матеріальними умовами.

Поле дослідження даної наукової статті потребує звернення до джерел та публікацій, які безпосередньо присвячені творчості М. Вороного, та тим лінгвістичним засобам, що були використані у створенні жіночих образів. Це дозволить виділити певні особливості його стилю. Окрім цього, в розгляді загальних проблем лінгвістичного вираження категорії мовний портрет джерела складають теоретичне підґрунтя дослідження.

Портрет у художньому тексті є предметом дослідження багатьох лінгвістів, серед яких: І. Бикова, Т. Іжевська, О. Калінюк, К. Кусько, Т. Насалевич, А. Скачков. Мовний портрет і засоби вербальної портретизації вивчали І. Білодід, С. Бирик, С. Єрмоленко, Ф. Жилко, Г. Сютя, З. Шевчук.

Залежність використання мовних особливостей від розподілу носіїв мови за гендерними особливостями існує і виявляється багатоманітно. Серед дослідників базового концепту ЖІНКА в лінгвокультурологічному аспекті були: Ю. Андрущенко, який вивчав даний концепт у вимірах сучасних гуманітарних наук [1], О. Бондаренко, який вивчав особливості лексико-семантичної структури концептів ЧОЛОВІК і ЖІНКА в українській та англійській мовних картинах світу [2], В. Калько, яка проаналізувала особливості мовної репрезентації концепту ЖІНКА в українських пареміях [6], Т. Сукаленко, чия розвідка присвячена аналізу системи метафоричних номінацій концепту ЖІНКА як виду його вербальної репрезентації [15] тощо.